

LES VIL·LES. EXPLOTACIONS AGRÍCOLES

FERRAN ARASA

Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València

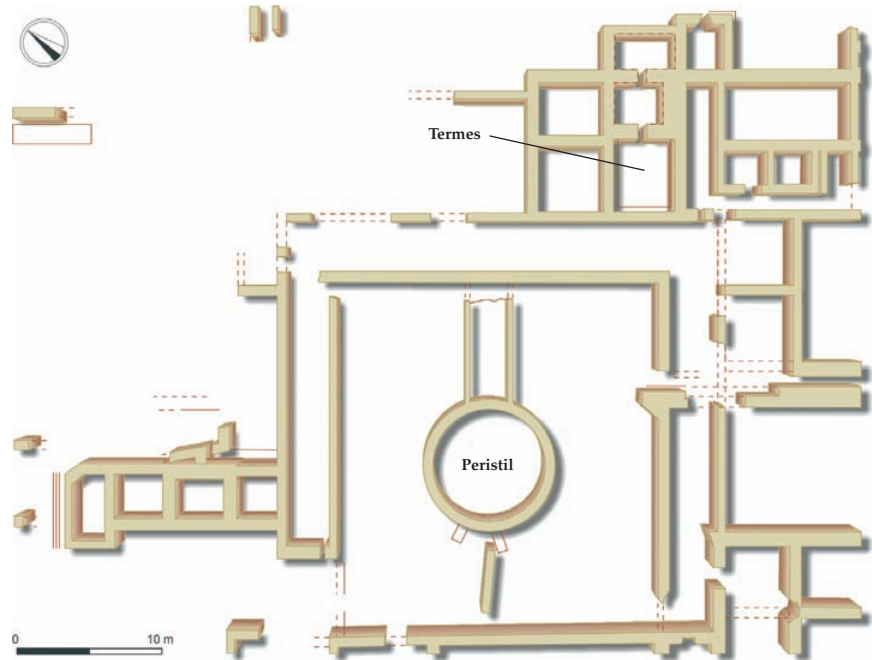
En una cultura eminentment urbana com la romana, l'articulació del territori descansava sobre el conjunt de ciutats que es distribueixen principalment per la façana litoral. Els *territoria* de les diferents ciutats dibuixaven un mosaic de grans unitats territorials amb límits –en ocasions basats en accidents físics– que a penes podem restituir. El territori era la superfície de terra adscrita a una ciutat, delimitada per les seues fronteres (*fines*) i sobre la qual aquesta exercia la jurisdicció. Els límits es marcaven amb fites (*termini*); justament el fet que no se'n conega cap en terres valencianes impedeix la delimitació dels territoris de les diferents ciutats.

La ciutat exercia el paper de «lloc central» i disposava de nuclis menors de població que tenien les seues pròpies divisions territorials i estaven subordinats al nucli urbà: els *vici*, *castella* i *fora*. Els *vici*, llogarets on residia part de la població rural, i els *pagi*, circumscripcions o districtes, eren peces fonamentals en el control que la ciutat exercia sobre el seu territori. Els *castella* tenien una funció defensiva i normalment estaven ubicats en llocs elevats. Els *fora* eren centres comercials disposats al llarg de les grans vies de comunicació; amb una periodicitat normalment setmanal s'organitzaven els mercats (*nundinae*) on acudien els camperols i els artesans de la rodalia.

A partir del regnat d'August es desenvolupà un model d'ocupació del territori rural que descansava sobre les *villae*, amb la implantació de les quals s'abandonen definitivament els assentaments ibèrics i la població s'estableix al pla, sobre les mateixes terres de cultiu. Aquest tipus d'assentaments constitueix la base del poblament rural i són els més nombrosos. El terme *villa* s'aplica a l'edificació d'una propietat rural o *fundus*; si aquest està situat prop de la ciutat se'l denomina *fundus suburbanus*. La definició de *villa* no és fàcil, ja que els mateixos autors antics utilitzen el terme per a designar coses diferents. Pot ser tant una mansió senyorial com una modesta construcció dedicada als treballs agrícoles. Per a l'arqueologia no sempre en resulta clara la identificació, i solen considerar-se vil·les els assentaments de major superfície amb restes constructives importants i elements sumptuaris. Per davall d'aquesta categoria queden nombrosos assentaments que poden considerar-se cases de labor o masos; la seua superfície i la importància de les restes arquitectòniques són menors, i els elements sumptuaris es troben absents totalment o parcialment. El fet que s'hi facen treballs agrícoles no permet fer una diferenciació entre ells: tots els assentaments rurals els realitzen, tret d'aquells que són exclusivament residencials, que també es consideren vil·les. Ambdues funcions, residencial i agropecuària, són normalment convergents.

Planta de la zona excavada de la vil·la de Benicató (Nules). [Tractament gràfic A. Sánchez].

Es tracta d'una de les poques vil·les valencianes excavades amb certa extensió. Al voltant d'un pati porticat (*peristylum*), al centre del qual hi havia un estany circular, es distribuïen les diferents dependències de la vil·la.

En general, les vil·les són edificacions que segueixen els models arquitectònics urbans, però sense les restriccions d'espai que sol haver-hi a les ciutats. Per això la superfície ocupada per una vil·la pot arribar a ser molt extensa, fins i tot de diverses hectàrees, encara que no estiga construïda, perquè els espais oberts com patis i jardins són elements freqüents que es troben integrats en el conjunt. La forma de l'edifici i la distribució de les dependències estan relacionades amb la seua localització geogràfica i el clima. D'aquesta manera, l'*ambulacrum* o corredor a la façana és propi de la vil·la en forma de bloc rectangular que es dona en els països septentrionals i el *peristylum* o pati porticat és la unitat fonamental de la vil·la mediterrània, fortament influïda per l'arquitectura hel·lenística. Segons Columela la vil·la es divideix en tres parts: *urbana*, *rustica* i *fructuaria*. La *pars urbana* o zona residencial és la *domus* dels propietaris, la *pars rustica* és aquella on viuen els treballadors i la *pars fructuaria* és el conjunt de magatzems, graners, almàsseres, cups, corrals, etc. La zona residencial pretén proporcionar als propietaris tot el confort i el luxe del que poden gaudir les cases urbanes, pel que resulta més fàcil determinar la seua presència, com és el cas de les termes (*balneum*). Els programes decoratius de les vil·les inclouen una sèrie d'elements sumptuaris com paviments mosaics, escultures, revestiments de marbre (*crustae*), etc. En les vil·les mediterrànies, al voltant d'un pati porticat –en el centre del qual hi sol haver un estany (*lacus*)– es distribueixen les diferents estances com el menjador (*triclinium*), el saló (*oecus*), l'arxiu (*tablinum*) i les habitacions (*cubicula*).

Quant a la *pars fructuaria*, en relació amb el tipus de planta pot trobar-se formant un mateix bloc amb la zona residencial o separada d'ell. Els elements que hi solen aparèixer són les almàsseres i els cups, corrals, magatzems, graners i forns. Algunes d'aquestes zones amb funcions específiques, com els corrals, magatzems i graners (*granaria*), no sempre poden identificar-se amb seguretat. De les almàsseres (*torcularia*), les restes que solen trobar-se són els contrapesos de pedra de la premsa (*prelum*) i, en les excavacions, les basses o dipòsits on s'aboca l'oli o es fermenta el vi. Els forns ceràmics (*figlinae*) abastien les explotacions agrícoles de grans recipients per al transport i emmagatzematge, com àmfores i *dolia*, a més de material ceràmic per a la construcció (*lateres*, *tegulae*) i ceràmica comuna.

LES VILLAE VALENCIANES

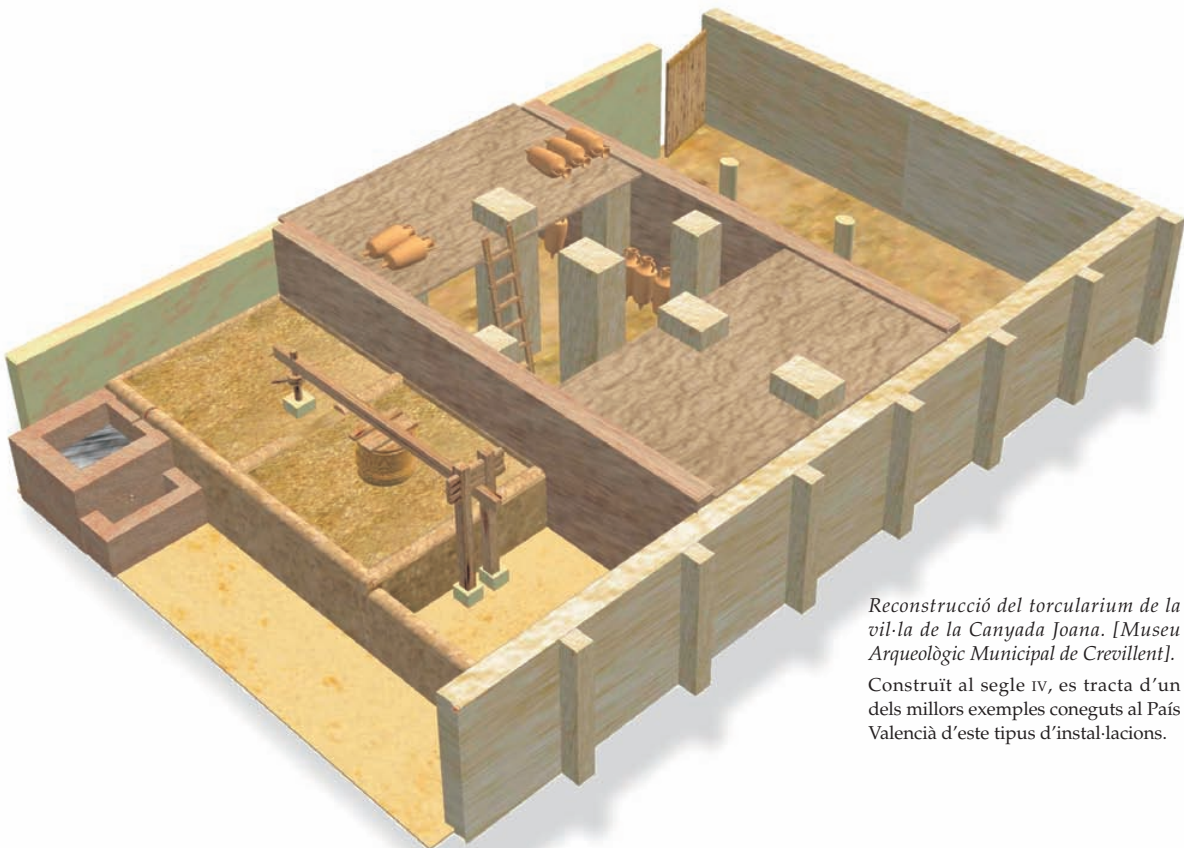
Entre els segles I i II s'arriba al màxim apogeu en l'ocupació del territori valencià, el que sens dubte és reflex d'un important augment demogràfic. La immensa majoria dels assentaments rurals poden datar-se en aquest període. A partir del segle III se n'observa una significativa reducció en el nombre, fet que sens dubte reflecteix una creixent disminució de la població. Amb el pas al segle IV, la situació s'estabilitza i encara que tant el nombre d'assentaments ocupats com la seua importància és notablement inferior, el poblament rural sembla experimentar una certa recuperació. La crisi demogràfica degué suposar l'abandó de terres de conreu, amb la consegüent repercussió en l'estructura de la propietat, i una notable disminució de la pressió sobre el medi natural.

Al País Valencià no es coneix el poblament rural més que de manera bastant superficial. Entre els estudis de conjunt basats en prospeccions i en la revisió d'excavacions anteriors destaquen els realitzats per Pingarrón entre els rius Palància i Magre, i per nosaltres mateixos a les comarques septentrionals del litoral valencià, encara que fins ara l'únic publicat ha estat el de Járrega sobre l'Alt Palància. Les vil·les excavades en extensió i per tant millor conegudes són igualment molt escasses. D'aquestes, algunes van ser excavades en els segles XVIII (el Vilar al Puig; els Banyes de la Reina a Calp) o XIX (Algorós a Elx). Unes altres són només conegudes per algun monument (l'Arc de Cabanes; la Torre de Sant Josep de la Vila Joiosa), o principalment per destacades troballes sumptuàries

Grans contrapesos de premsa procedents de la vil·la de la Torrassa (Vila-real-Betxí).

Estos blocs de pedra són en ocasions les úniques evidències de l'existència de les instal·lacions per a l'obtenció de vi o d'oli (*torcularium*).

Reconstrucció del torcularium de la vil·la de la Canyonada Joana. [Museu Arqueològic Municipal de Crevillent].

Construït al segle IV, es tracta d'un dels millors exemples coneguts al País Valencià d'este tipus d'instal·lacions.

Vista de la vil·la romana de Casa Ferrer I, prop de Lucentum. Segles I-III. [Fot. Arqueogestió].

Recreació artística de la doble premsa trobada en l'almàssera (torcularium) de la vil·la romana del Parc de les Nacions (Alacant). [Dibuix P. Rosser-J. Sáez].

com algunes escultures (l'Ereta dels Moros a Aldaia) o mosaics (el Poaig de Montcada). Finalment, algunes han estat parcialment excavades, però els resultats de la investigació no han estat donats a conèixer més que de manera resumida (Benicató de Nules; el Circuit de Xest; el Parc de les Nacions d'Alacant; la Canyada Joana de Crevillent).

Alguns d'aquests assentaments van ser àmplies i luxoses mansions, en ocasions propietat de riques famílies assentades en les principals ciutats. L'epigrafia confirma la presència de personatges de l'elit social, sobretot magistrats municipals, en diverses localitats del territori de *Saguntum*, com Onda, Nules i Almenara; *Valentia*, com possiblement és el cas de Torrent; *Danium*, com la Font d'En Carròs, etc. Unes altres, per la seua proximitat al nucli urbà poden considerar-se vil·les suburbanes,

com succeeix amb Can Porcar (Llíria) i el Parc dels Nacions (Alacant). Un cas excepcional és el de la vila del Vilar (el Puig), on una inscripció funerària del segle II que esmenta els propietaris explica que aquesta es trobava circumdada per murs i disposava de banys i jardins. Poques d'aquestes vil·les han estat excavades suficientment com per a determinar el tipus arquitectònic al qual pertanyien. Entre elles es pot citar la de Benicató (Nules), amb un ampli peristil de 22 x 24 m en el centre del qual es troba un estany circular; al seu voltant es distribuïen diferents dependències, entre les quals hi havia unes termes i diverses habitacions. Aquesta pot ser el model de les grans *villae* existents a la Plana de Castelló, en el sector septentrional del territori saguntí, com la Torrassa (Betxí-Vila-real), l'Alter (Xilxes), l'Alqueria (Moncofa), el Pla (la Llosa) i la Muntanyeta dels Estanys (Almenara). En les comarques meridionals, la vil·la del Parc de les Nacions (Alacant) és la que presenta una major superfície, amb 1'4 hectàrees.

La zona residencial s'ha excavat parcialment en alguns casos, com el Parc de les Nacions (Alacant), on es van descobrir dos patis i habitacions decorades amb pintura mural i cornises d'estuc. En ella és relativament freqüent la presència de petites instal·lacions termals que poden estar situades en un dels laterals del peristil i decorats amb mosaics, com és el cas de Benicató (Nules). De termes se n'han identificat en algunes de les vil·les millor conegudes, com la recentment excavada al Palau (Borriana), i les ja conegudes de l'Horta Seca (la Vall d'Uixó), el Vilar (el Puig), Can Porcar (Llíria), la Font de Mussa (Benifaió), l'Ofra (Castelló de Rugat), els Banys de la Reina (Calp), l'Albir (l'Alfàs del Pi), la Torre Baix (la Vila Joiosa), l'Illeta dels Banyets (el Campello), el Parc de les Nacions (Alacant), etc. Un cas singular és el del Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat), on es va excavar el que sembla una gran *natio*, una piscina de 22 x 7 metres.

Els programes decoratius de les vil·les comprenen fonamentalment escultures i paviments mosaics, a més de la pintura mural, els estucs i els revestiments de marbre. Entre les primeres es troben escultures de jardí com les hermes de Bacus del Mas de Víctor (Rossell), el Cabeçolet (Sagunt) i Fondos (Torís), i l'*oscillum* de Can Porcar (Llíria). Retrats imperials com el d'Adrià del Palmar (Borriol). Entre l'escultura ideal hi ha representacions de Bacus com les de l'Ereta dels Moros (Aldaia) i del Trull dels Moros (Sagunt); d'Afrodita com la de València la Vella (Riba-roja de Túria); de Nimfes

L'Arc de Cabanes (Castelló).
Segle II. [Fot. Arxiu SIP].

Es troba situat vora la Via Augusta, en l'àmbit de la vil·la del mas de l'Arc, per la qual cosa podria tractar-se d'un monument privat.

com la de Canyada del Pozuelo (Sinarques); d'Eros adormit com les tres d'Algorós (Elx), etc. Un cas singular és el del Vilar (el Puig), on es van trobar diversos relleus i almenys deu escultures, entre les quals poden identificar-se'n dos d'Attis i unes altres de Bacus, Narcís, Eros i Sàtir.

Els paviments mosaics decoraven estances nobles com els menjadors (*triclinia*) i algunes sales dels banys, com és el cas de Benicató (Nules), l'Horta Seca (la Vall d'Uixó), Can Porcar (Llíria), etc. En una situació semblant a la que s'observa en les cases urbanes, són escassos els *signina*, més abundants els policroms i els més freqüents els bicroms. Cal esmentar els mosaics policroms dels treballs d'Hèrcules de Can Porcar (Llíria), els de Petrer i Algorós d'Elx (entre els quals destaquen els de Gala-tea i les estacions), i els possibles mosaics parietals de *vermiculatum* d'aquesta última que representaven un centaure, Apol·lo i una figura femenina, etc. També són importants els bicroms de Benicató (Nules), els nombrosos del Vilar (el Puig), el de les nou Muses del Poaig (Montcada), el recentment recuperat de la Font de Mussa (Benifaió), els de la Punta de l'Arenal (Xàbia) i els Banys de la Reina (Calp) o el *signinum* de l'Horta Seca (la Vall d'Uixó), etc.

La importància de la producció agrícola en l'economia de les vil·les es comprova per la identificació d'almàsseres i cubs, magatzems i forns per a la fabricació d'àmfores. Dels primers, se n'han excavat alguns com els de l'Horta Seca (la Vall d'Uixó), el Trull dels Moros (Puçol), el Mas dels Foressos (Picassent), el Parc de les Nacions (Alacant), la Canyada Joana (Crevillent), etc., però la seua identificació resulta més fàcil a partir de la troballa dels contrapesos de les premses, com els de la Torrassa (Betxí - Vila-real). En la vil·la del Parc de les Nacions (Alacant) es va excavar un edifici identificat com un magatzem. Els forns ceràmics dedicats a la producció d'àmfores són igualment abundants: el Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat), la Punta (la Vall d'Uixó), l'Hort de Pepica (Catarroja), Oliva, l'Almadrava i Jesús Pobre (Dénia), etc. Entre els contenidors que es produïen són majoritaris els destinats al transport de vi, com els fabricats en el territori de *Saguntum*, d'on es coneix l'única referència literària sobre l'elaboració d'aquesta beguda. Les factories de saladura són freqüents en la meitat meridional del litoral valencià: Cullera, la més septentrional, la Punta de l'Arenal (Xàbia), els Banys de la Reina (Calp), l'Illeta dels Banyets (el Campello), el Cap de l'Horta i l'Albufereta (Alacant), Moncaio (Guardamar), etc.